

Mniejszości w filmowych produkcjach Hollywood Reprodukcja podziałów społecznych i stereotypów

Sztuka filmowa, nazywana X Muzą, jest najszerzej chyba oddziałującą na współczesnych odbiorców kultury jej dziedziną (choćby wzięwszy pod uwagę samą częstotliwość kontaktu¹). Wiele już pisano na temat specyfiki oddziaływania filmu na publiczność² zarówno w kwestii realizacji przez niego potrzeb odbiorców³, pełnienia funkcji poznawczej⁴ czy integrującej społeczeństwo⁵, jak i kreowania postaw widzów, wzmacniania ich przekonań⁶, czy wywierania wpływu⁷. Kino buduje także rzeczywistość „kultury światowej”, której centrum znajduje się w fabryce snów Hollywood⁸.

Produkcje Hollywood posiadają najszerzy chyba krąg odbiorców i oddziałują na widownię zgromadzoną na różnych kontynentach, czy to za sprawą dystrybucji filmowej czy też Internetu. W świetle toczącej się dyskusji na temat dyskryminacji mniejszości w różnych dziedzinach życia, ciekawym byłoby sprawdzenie, w jaki sposób kształtowane jest podejście do rozmaitych mniejszości⁹ w świecie kina, które (w przypadku kina Amerykańskiego) już od dłuższego czasu było przedmiotem polemik na temat stosunku do mniejszości rasowych – szczególnie afro-amerykanów.

Analizie poddane zostały produkcje Hollywood pochodzące z obecnej dekady: najbardziej dochodowe, jako najszerzej oddziaływujące, oraz te najmniej zyskowe, w celu sprawdzenia czy sposób przedstawiania mniejszości w obu grupach różni się, czy też nie. Badanie zogniskowane było wokół analizy treści produkcji - sposobów przedstawiania bohaterów pierwszo- i drugoplanowych (wypowiedzi oraz wydarzenia i stwierdzenia ich dotyczące, także typ ujęcia – pozycja kamery).

---

¹ Wójtowicz A., *Świadomość wychowawczej wartości filmu wśród studentów* [w:] Plisiecki J. [red.], *100 lat kina. Film i kultura współczesna*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, s.75.

² Bobowski S., *Film Fabularny a ludzkie wartości* [w:] Trzynadłowski J. [red.], *Film: Obraz – język – wyobraźnia- idea*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994, s.116.

³ Skóra W., *Aspekty teoretyczne fabuły filmowej* [w:] Plisiecki J. [red.], *100 lat kina. Film i kultura współczesna*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996, s. 45-48

⁴ Wójtowicz A., *Op.Cit.*, s.75.

⁵ Bobowski S., *Op. Cit.*, s.120.

⁶ *Ibidem.*

⁷ Skóra W., *Op. Cit.*, s. 47.

⁸ *Ibidem*, s. 46.

⁹ Jako mniejszość rozumiana jest grupa mniej liczna w jakiejś zbiorowości nie tylko niewielka liczebnie grupa ludzi w państwie, różniąca się wyznawaniem innej religii, posługiwaniem się innym językiem, przynależnością narodową, ale również mniej liczne, a dyskryminowane grupy jak środowiska homoseksualne, osoby starsze czy niepełnosprawne.

Do najbardziej dochodowych filmów, zgodnie z rankingiem [filmsite.org](http://www.filmsite.org)¹⁰ należały:

1. *Avatar*, reż. James Cameron, (2009)
2. *Harry Potter i Insygnia Śmierci II*, reż. David Yates, (2011)
3. *Transformers III*, reż. Michael Bay, (2011)

Znakomita większość filmów najbardziej dochodowych jest filmami, których grupą docelową jest młodzież lub dzieci. Produkcje te wywierają więc wpływ również na najmłodsze grupy widzów. Natomiast filmy najmniej dochodowe wydają się być adresowane do starszych grup wiekowych, bądź też są produkcjami wręcz „niszowymi”. Do tej grupy zaliczone zostały filmy¹¹:

1. *Pluto Nash*, reż. Ron Underwood, (2002)
2. *Romanssidło*, reż. Peter Chelsom, (2001)
3. *Johna Hex*, reż. Jimmy Hayward, (2010)

W obu grupach znalazły się filmy science – fiction (*Avatar* i *Pluto Nash*) oraz ekranizacje komiksów (*Johna Hex* i *Transformers III*) wydaje się natomiast, że różnice między grupami wiekowymi będącymi głównymi odbiorcami obu grup znakomicie ilustrują dwa pozostałe filmy: *Harry Potter* i *Romanssidło*. Wydaje się jednak, że w grupie filmów najbardziej dochodowych dominują te, których akcja toczy się w przyszłości, science – fiction oraz ekranizacje baśni, czy legend. Być może, kino nie ma już więc „odzwierciedlać” otaczającej widza rzeczywistości, ale budować nową, idealną.

„Rzeczywistość” projektowana przez najbardziej dochodowe filmy wydaje się w znikomym stopniu uwzględniać mniejszości: rasowe, etniczne, narodowościowe, seksualne, czy też grupy takie jak niepełnosprawni i osoby starsze. W filmach tych bowiem rzadziej, w stosunku do produkcji pochodzących z drugiej grupy, pojawiają się postaci reprezentujące mniejszościowe środowiska, a do rzadkości należy by byli to główni bohaterowie (tabela 1). Mniejszości są również przedstawiane w sposób odpowiadający powszechnym przekonaniom, a niekiedy ich wynikające ze stereotypów¹² cechy szczególne,

---

¹⁰ <http://www.filmsite.org/boxoffice.html>, ranking przedstawiał stan na październik 2011 (ostatnia wizyta 19.11.2011)

¹¹ Informacje o dochodach filmów pochodziły ze stron: <http://www.mmbydgoszcz.pl/300491/2009/12/7/kinowe-klapy--mijajacej-dekady?category=news> oraz <http://film.wp.pl/idGallery,7613,idPhoto,254245,galeria.html?ticaid=1d6c5> (ostatnia wizyta 21.11.2011)

¹² Definicja stereotypu (grupowego) za Jerzym Bartmińskim „werbalny wyraz przekonania skierowanego na grupy społeczne lub jednostki będące członkami takich grup, przekonania, które ma formę logiczną sądu, przypisyującego klasie osób określone właściwości lub sposoby zachowań – albo też odmawiającego ich – z tendencją emocjonalnie wartościującą i w sposób niepodważalny, upraszczający i generalizujący.” [za:] Telus M., *Stereotyp grupowy a predykcja*, www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/JK-12/JK12-telus.pdf (ostatnia wizyta 02.11.2011), s.4.

również te, stanowiące o odmienności są elementem wprowadzającym do filmu komizm postaci.

Wizerunki poszczególnych mniejszości kreowane w najbardziej dochodowych filmach zostaną następnie omówione i w niektórych przypadkach, (kiedy zaistnieją różnice) skontrastowane z obrazami mniejszości tworzonymi w produkcjach najmniej zyskowych.

Tabela 1. Liczba bohaterów pierwszo- i drugo-planowych w wybranych produkcjach Hollywood¹³

Tytuł filmu/ mniejszość	Avatar	Harry Potter III	Transformers III	Pluto Nash	Johna Hex	Romanssidło
Niepełnosprawni	1	0	0	0	0	0
Piętno fizyczne	0	1	0	0	1	0
Osoby starsze	0	3	1	1	1	2
Transseksualiści	0	0	0	0	0	0
Homoseksualiści	0	0	0	0	0	1
Afro-amerykanie	0	0	2	4	0	0
Latynosi	1	0	0	1	0	2
Azjaci	0	0	0	0	0	0
Obcokrajowcy ¹⁴	0	0	1	1	0	1
Indianie	0	0	0	0	1	0
Zbiorczo	2	4	4	7	3	6

Źródło: opracowanie własne

Niepełnosprawni i posiadający piętno fizyczne

Zarówno niepełnosprawność, jak i piętno fizyczne jest w omawianych produkcjach Hollywood cechą nabytą. W filmie Jamesa Camerona *Avatar* główny bohater – Jake Sully (Sam Worthington) na skutek ran odniesionych podczas operacji wojskowej został częściowo sparaliżowany (podobnie jedna z postaci w filmie *Romanssidło* zmuszona była do poruszania się na wózku inwalidzkim na skutek wypadku). Piętno fizyczne natomiast, głównie przedstawiane jako zniekształcenie twarzy, połączone jest z „wynaturzeniem” – posiadaniem przez postać wyjątkowych cech „magicznych” oraz negatywnych charakterystyk. Lord Voldemort, o wyjątkowo nieatrakcyjnym wyglądzie został nim „ukarany” w związku z używaniem przez siebie czarnej magii – piętno stanowiło więc konsekwencję złych czynów.

Niepełnosprawność kojarzona jest głównie z niepełnosprawnością fizyczną i osobami na wózkach inwalidzkich¹⁵ – prawdopodobnie również dlatego w produkcjach Hollywood jest on „artefaktem” osób z ograniczoną sprawnością. Niepełnosprawne postaci z filmów *Romanssidło* i *Avatar* poruszają się właśnie na wózkach. Pierwsza z nich – matka

¹³ Pogrubione zostały cyfry odpowiadające głównym bohaterom.

¹⁴ Do tej grupy należą mniejszości narodowe jak: Polacy, Włosi, Indusi, Irlandczycy, Holendrzy etc.

¹⁵ Ostrowska A., Sikorska J., Gonciarz B., *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [za:] Wlazło M., *Wizerunek osób niepełnosprawnych w mediach. Wybrane zagadnienia*, [w] Ramik-Mażewska I., Leśniewska G. [red.], *Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych ruchowo. Poczucie jakości życia osób niepełnosprawnych*, Pedagogium, szczecin 2008, s.34.

Eugenie (Marian Seldes) realizuje stereotyp „własnego wroga”¹⁶ oraz łączy niepełnosprawność fizyczną z innymi negatywnymi cechami postaci jak alkoholizm, neurotyczność, wulgarność, etc. Jest ona również postacią wprowadzającą do filmu komizm. Odmienny wizerunek jest prezentowany przez drugiego z wymienionych bohaterów. Jake Sully jest osobą negatywnie postrzeganą przez obie zantagonizowane grupy świata ludzi obecne w filmie: żołnierzy – wyśmiewających jego niepełnosprawność („Szybciej, sprawny inaczej!”), oraz naukowców – negatywnie nastawionych w związku z jego niższym (wojskowym) wykształceniem („[...] krewki palant z palcem na cynglu”). W efekcie, mimo, iż posiada pełną sprawność intelektualną, przez innych bohaterów oceniany jest jako niezdolny ani do pracy fizycznej, ani też umysłowej, a jego umiejętności czy osiągnięcia budzą zdziwienie wśród obu grup bohaterów. Jake Sully, przedstawiony jest zgodnie ze stereotypem „super kaleki”¹⁷, który mimo niepełnosprawności zachowuje „normalność”. Niepełnosprawność bohatera wzmacnia również jego bohaterską postawę – zapytany o powód udziału w misji „Avatar” wypowiada słowa „Nie chciałem słuchać, że już nic nie mogę”. Prezentowanie osób niepełnosprawnych jako bohaterskich z uwagi na swoją „normalność” czy „intrygujących” może jednak pogłębiać negatywne stereotypy¹⁸. Zgodnie z panującym powszechnie wizerunkiem osób o ograniczonej sprawności Jake Sully jest postacią „aseksualną” – nie przejawia żadnych znaków popędu seksualnego dopóty pozostaje w ciele człowieka, natomiast, gdy wciela się w „Avatar” sytuacja ulega zmianie. Znakomita część filmu toczy się właśnie w rzeczywistości „awataru” gdzie główny bohater posiada pełną sprawność ruchową. Jego rzeczywista niepełnosprawność jest traktowana niemal jak „zły urok”, który po przejściu przez bohatera próby i wykazaniu się cnotami moralnymi zostaje z niego zdjęty. Wydaje się więc, że osoby niepełnosprawne nie pasują do hollywoodzkiej idei „happy endu”.

Osoby starsze

Wydaje się, że postaci filmowe analizowanych produkcji realizują zarówno pozytywne jak i negatywne stereotypy dotyczące osób starszych, przy czym te negatywne prezentowane są częściej niż pozytywne w sposób komiczny czy przerysowany oraz występują głównie w grupie filmów mniej zyskowych. Wydaje się również, że pozytywne starsze postaci

---

¹⁶ Wlazło M., *Wizerunek osób niepełnosprawnych w mediach. Wybrane zagadnienia*, [w] Ramik-Mażewska I., Leśniewska G. [red.], *Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych ruchowo. Poczucie jakości życia osób niepełnosprawnych*, Pedagogium, szczecin 2008, s. 37

¹⁷ Wlazło M., *Wizerunek osób niepełnosprawnych w mediach. Wybrane zagadnienia*, [w] Ramik-Mażewska I., Leśniewska G. [red.], *Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych ruchowo. Poczucie jakości życia osób niepełnosprawnych*, Pedagogium, szczecin 2008, s. 37.

¹⁸ *Ibidem*, s. 34.

filmowe realizują cechy zidentyfikowane w badaniach Daniela F. Schmidta i Susan M. Boland: „mądrych, wyrozumiałych i potrzebnych, szczęśliwych, aktywnych wielkodusznych i pomagających rodzinie i otoczeniu, inteligentnych, skoncentrowanych na przyszłości, zajmujących się ważnymi sprawami, opowiadających historie z przeszłości, dojrzałych emocjonalnie i społecznie” kwalifikujące je do stereotypów: „mędrca” (profesorowie z filmu *Harry Potter*..), „liberalnej matki” (profesor McGonagall z *Harry Potter*) lub „ojca rodu” (ojciec Eugenie z *Romanssidło*)¹⁹.

Postaci negatywne reprezentują w szczególności dwa typy stereotypów: „typ złośliwca i skąpca”²⁰(ojciec Eugenie z *Romanssidło*) oraz typ „starego dziwaka” (Bruce Brazos w *Transformers III*). Wydaje się również, że wiele postaci osób starszych posiada specyficzne „nawyki” i „dziwactwa”; jak zamiłowanie do broni palnej i używania przemocy, czy nadmierna ekspresyjność i wulgarność. Innymi często „przerysowywanymi” cechami są ich egocentryzm i chęć poniżania innych, pedanteria oraz zbyt przywiązanie do tradycji, czy posiadania „władzy nad rodem”. Podobnie jak w przypadku osób niepełnosprawnych, starsi bohaterowie pozbawieni są popędu seksualnego, a odstępstwo od tej reguły wiąże się z zaskoczeniem czy rozbawieniem widza (matka Eugenie). Negatywne cechy starszych postaci filmowych bywają również łączone z negatywnymi stereotypami obowiązującymi wobec innych zbiorowości społecznych (np. łączenie stereotypu osoby niepełnosprawnej i starszej).

Mniejszości rasowe, etniczne i narodowe

W analizowanych, najbardziej dochodowych produkcjach zarówno afro-amerykanom, jak i Latynosom oraz mniejszościom narodowym powierzane były role najwyżej drugoplanowe. Jedynym filmem, w którym większość bohaterów (zarówno pierwszo- jak i drugoplanowych) jest przedstawicielami tych mniejszości jest *Pluto Nash*. Jakkolwiek w filmie tym główne role odgrywiają afro-amerykanie, a obecne są też postacie Polaków, Włochów oraz Latynosów, to wszyscy bohaterowie przedstawiają osoby zamieszane w mafijne interesy, uczuciowe i prostolinijne. Film ten z perspektywy stereotypów jest najbardziej nietypowym z analizowanych: występują w nim głównie mniejszości, w tym genialny „czarny charakter”

---

¹⁹[za:] Ziębińska B., *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego, Katowice 2007, s.122.

²⁰Typ wyróżniony przez Adama Zycha [za:] Ziębińska B., *Op. Cit.*, s.119.

oraz sprytny, „nawrócony” przemytnik – obaj są afro-amerykanami natomiast „biali” pełnią role podrzędne (np. robota na usługach Pluto Nasha).

W produkcjach najbardziej dochodowych natomiast, afro-amerykanie reprezentowali typy „Sambo” (Eddie z *Transformers III*) oraz „Uncle Ben’a” (Robert Epps w *Transformers III*)²¹. Postaci te często wprowadzały elementy komiczne poprzez szczere, prostolinijne uwagi oraz stereotypowo przypisane im cechy jak tchórzostwo, lenistwo, religijność, spontaniczność. Zarówno czarnoskórzy jak i Latynosi przedstawiani są, jako „pomocnicy” lub „pomoc domowa” lub też jako osoby wykonujące zawody ryzykowne, często wymagające wysokich kompetencji, jednak nie kompetencji intelektualnych (jedynie w filmie *Johna Hex* wynalazcą jest afro-amerykanin). Azjaci i Indusi prezentowani są, jako pracownicy laboratoriów, czy asystenci naukowców, (przy czym Azjaci pełnią niższe funkcje, od Indusów, często też przejmują obowiązki „służących”), natomiast mniejszości narodowe kreowane są przez pryzmat przypisanych im cech narodowych. Często przerysowana odmienność kulturowa jest również jednym z czynników wprowadzających komizm.

Podsumowanie

Mniejszości, zarówno w społeczeństwie, jak i w produkcjach Hollywood odgrywają podobne role. Powierzone są im zwykle funkcje poboczne, a ich wizerunek postrzegany jest przez pryzmat stereotypów. W toczących się dyskusjach na temat dyskryminacji w kinie winą za określony typ przedstawiania mniejszości obarczani są często producenci i reżyserowie. Jeśli natomiast wziąć pod uwagę omówione wcześniej filmy można w nich również dostrzec mniej stereotypowe przedstawienia danych grup społecznych (*Pluto Nash*, *Romanssidło*). Wydaje się jednak, że zachodzi korelacja pomiędzy najbardziej i najmniej dochodowymi filmami oraz sposobami przedstawiania w nich mniejszości – filmy, w których obraz mniejszości nie zgadza się z tym, posiadanym przez widza osiągają niższe dochody, (a wręcz przynoszą straty): *Romanssidło* wyśmiewające klasę średnią, w której jedną z głównych postaci jest homoseksualista, ujawniający się po kilkudziesięciu latach małżeństwa, zdominowany przez afro-amerykanów *Pluto Nash* czy *Johna Hex*, który, mimo, że posiada odrażające piętno, jest postacią pozytywną.

Być może sytuacja ta wynika z „fast foodyzacji”²² kina i mechanizmów działania wolnego rynku – skoro widzowie niejako finansują produkcję, filmy przedstawiające

---

²¹ Ziolkowski J.P., *Murzynek Bambo w USA mieszka, czyli ile w nas rasizmu?*

http://www.wiadomosci24.pl/artukul/murzynek_bambo_w_usa_mieszka_czyli_ile_w_nas_rasizmu_44399.html (ostatnia wizyta: 21.11.2011)

²² Termin użyty przez M. Martina [za:] Bobowski S., *Op. Cit.*, s.127.

mniejszości na sposób zmuszający odbiorców do zmiany posiadanych ram myślowych nie będzie przez nich wybierany spośród dostępnych przekazów realizujących ich potrzeby. Jedną z takich potrzeb jest projekcja obrazu idealnego świata, świata ludzi idealnych, lecz również podobnych do odbiorców filmu, zwykle rekrutujących się spośród klasy średniej. Prawdopodobnie też widzom trudniej jest się utożsamić z bohaterami reprezentującymi mniejszości, stąd mniejsze powodzenie takich właśnie produkcji. Filmy kręcone w „fabryce snów” rzadko mają za zadanie zmusić odbiorcę do refleksji – być może więc udział mniejszości w filmach traktowany jest jako bodziec do rozmyślań na ich temat, a przed czym widzowie się bronią. Zgodnie ze słowami Clarie Johnston, film reprodukuje treści zgodnie z nurtem dominującego dyskursu²³, a przez repetytywne eksponowanie stereotypów umacniają się one i zakorzeniają w świadomości. Wizerunki poszczególnych mniejszości w produkcjach Hollywood są więc uwikłane w swojego rodzaju „błędne koło” i nie wystarczy skłonić producentów do zmiany sposobów przedstawiania poszczególnych grup, by doprowadzić do zniknięcia stereotypów, czy barier społecznych z nimi związanych.

Literatura cytowana:

Bobowski S., *Film Fabularny a ludzkie wartości* [w:] Trzynadłowski J. [red.], *Film: Obraz – język – wyobraźnia- idea*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1994.

Helman A., *Co to jest kino?*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1992.

Skóra W., *Aspekty teoretyczne fabuły filmowej* [w:] Plisiecki J. [red.], *100 lat kina. Film i kultura współczesna*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.

Telus M., *Stereotyp grupowy a predykcja*, www.lingwistyka.uni.wroc.pl/jk/JK-12/JK12-telus.pdf (ostatnia wizyta 02.11.2011).

Wlazło M., *Wizerunek osób niepełnosprawnych w mediach. Wybrane zagadnienia*, [w] Ramik-Mażewska I., Leśniewska G. [red.], *Aktywizacja społeczno-zawodowa osób niepełnosprawnych ruchowo. Poczucie jakości życia osób niepełnosprawnych*, Pedagogium, szczecin 2008.

Wójtowicz A., *Świadomość wychowawczej wartości filmu wśród studentów* [w:] Plisiecki J. [red.], *100 lat kina. Film i kultura współczesna*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 1996.

Ziębińska B., *Uniwersytety Trzeciego Wieku jako instytucje przeciwdziałające marginalizacji osób starszych*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. zw. dr hab. Janusza Sztumskiego, Katowice 2007,

---

²³ [za:] Helman A., *Co to jest kino?*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1992, s.19.

Ziółkowski J.P., *Murzynek Bambo w USA mieszka, czyli ile w nas rasizmu?*
http://www.wiadomosci24.pl/artykul/murzynek_bambo_w_usa_mieszka_czyli_ile_w_nas_rasizmu_44399.html(ostatnia wizyta: 21.11.2011)

<http://www.filmsite.org/boxoffice.html>, ranking przedstawiał stan na październik 2011 (ostatnia wizyta 19.11.2011)

<http://www.mmbydgoszcz.pl/300491/2009/12/7/kinowe-klapy--mijajacej-dekady?category=news> (ostatnia wizyta 21.11.2011)

<http://film.wp.pl/idGallery,7613,idPhoto,254245,galeria.html?ticaid=1d6c5> (ostatnia wizyta 21.11.2011)

Bibliografia

Bordwell D., *The McGraw – Hill Film Viewers Guide*, McGraw Hill, Nowy Jork 2001.

Corrigan T., *A short guide to write about film*, Scott, Foresman and Co., Glenview 1989.

Howard P.S.S, Sefa Dei G.J, *Colliding Possitions on What Counts as Rationally Progressive: a Critical Race Africology of the Film, Crash* [w:] Howard P.S.S, Sefa Dei G.J, *Crash Politics and Antiracism, Interrogations of Liberal Race Discourse*, Peter Lang, Nowy Jork 2008, s. 25 – 47.

Mcluhan M., *Zrozumieć media. Przedłużenia człowieka*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2004.

Tibus M., *Do Films Make You Think? – Inference Processes in Expository Film Comprehension*, Der Fakultät für Informations- und Kognitionswissenschaften der Eberhard-Karls-Universität Tübingen zur Erlangung des Grades eines Doktors der Naturwissenschaften ,Tübingen 2008.

Raport Orange: Preferencje Kinowe Polaków, Ipsos, Warszawa 2010.

Byers T.B., *Czarni w kolorze: rasa, rasizm, wybielenie we współczesnych produkcjach hollywoodzkich*, http://free.art.pl/akcent_pismo/pliki/siec/byers.html (ostatnia wizyta 21.11.2011)

Szkołak M., *Nowy Spiderman ma czarną twarz. Ameryka nie do końca może się z tym pogodzić...*, gazeta.pl,
http://kultura.gazeta.pl/kultura/1,114548,10098103,Nowy_Spiderman_ma_czarna_twarz__Ameryka_nie_do_konca.html (ostatnia wizyta 21.11.2011).